

**QASHQADARYO VILOYATINING INKLYUZIV RIVOJLANISHINI
TA'MINLASH UCHUN HUDUD RESURLARIDAN OQILONA
FOYDALANISHNING MAVJUD VA POTENSIAL SHART-SHAROITLARI**

Haqberdiyeva Sevara Qahramonovna

TDIU 2 bosqich tayanch doktoranti

e-mail: sevara.khak@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatining inklyuziv iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash maqsadida mavjud resurslardan oqilona foydalanishning shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Viloyatning tabiiy, mehnat, moliyaviy va innovatsion resurslari holati baholanib, ulardan foydalanishning samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar tavsiya etiladi. Tadqiqotda inklyuziv rivojlanish tushunchasi zamonaviy iqtisodiy nazariyalar doirasida ko'rib chiqilgan bo'lib, Qashqadaryo viloyatiga nisbatan tadbiriq etiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv rivojlanish, Qashqadaryo viloyati, hudud resurslari, tabiiy kapital, mehnat resurslari, mineral xom ashyo, innovatsion salohiyat, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье анализируются условия рационального использования имеющихся ресурсов Кашкадарьинской области для обеспечения инклюзивного экономического развития региона. Оценивается состояние природных, трудовых, финансовых и инновационных ресурсов области и предлагаются меры по повышению эффективности их использования.

Ключевые слова: инклюзивное развитие, Кашкадарьинская область, ресурсы региона, природный капитал, трудовые ресурсы, минеральное сырье, инновационный потенциал, устойчивое развитие.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish nazariyasida “inklyuziv o'sish” tushunchasi markaziy o'rin egallamoqda. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi ta'rifiga ko'ra, inklyuziv o'sish — bu nafaqat umumiy YaIM o'sishi, balki jamiyatning barcha qatlamlari, hududlarning teng va samarali ishtiroki orqali erishiladigan, imkoniyatlar tengligini ta'minlovchi rivojlanish modeli hisoblanadi.¹

¹Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. — New York: Crown Publishers, 2012. — P. 45–47.

Inklyuziv o'sish nazariyasi 2000-yillar boshida Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki tadqiqotlarida shakllanib, D.Acemoglu va J.Robinson, E.Ostrom, S.Anand va P.Segal kabi olimlarning asarlarida rivojlantirilib kelmoqda. Ular inklyuziv o'sishni uchta asosiy o'lchov — iqtisodiy imkoniyatlar, barqarorlik va tenglik — kesimida baholash metodologiyasini taklif etgan.²

MDH makonidagi mintaqaviy rivojlanish tadqiqotlari orasida R.Minnikhanov, L.Karimova, A.Qodirov kabi olimlarning ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston kontekstida esa Sh.Mustafoqulov, B.Xolmatov va N.Toshmatovning hududiy rivojlanish muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlari muhim ilmiy zamin yaratgan.³

Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning yoqilg'i-energetika kompleksining asosini tashkil etuvchi viloyatlardan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Viloyat hududida tasdiqlangan tabiiy gaz zahiralar 1 trln m³ dan ortiq bo'lib, bu O'zbekistonning umumiy gaz zahiralarining taxminan 60–65 foizini tashkil etadi. «Muborak» gaz qayta ishlash zavodi va «Qashqadaryo» konlari guruhidan qazib olinadigan gaz yillik 20–22 mlrd m³ ni tashkil etadi.⁴

Neft zahiralar jihatidan ham viloyat respublika bo'yicha yetakchi o'rinni egallaydi. Shuningdek, viloyatda kaliy tuzi, kükürt, mis, kumush va qimmatbaho metallarning kichik konlari aniqlangan. Mineral xom ashyo resurslaridan to'liq va samarali foydalanish uchun yangi qayta ishlash quvvatlari ishga tushirilishi, chuqur qayta ishlash texnologiyalari joriy etilishi zarur.

Viloyatda resurslardan oqilona foydalanish uchun bir qator qulay shart-sharoitlar allaqachon mavjud:

Birinchidan, yoqilg'i-energetika sektori barqaror moliyaviy baza yaratmoqda. «O'zneftgaz» va «O'zgazyoqilg'i» tuzilmalari viloyatdagi gaz va neft qazib olish faoliyatini amalga oshirib, hududiy byudjetga yirik soliq tushumlarini ta'minlamoqda. Bu mablag'larni inklyuziv infratuzilmaga yo'naltirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyati mavjud.

Ikkinchidan, Shahrisabz shahrining YUNESKO Jahon merosi ro'yxatiga kiritilganligi va Qashqadaryo vohasidagi tarixiy-madaniy yodgorliklar turizm sektorini

²Anand S., Segal P. The Global Distribution of Income // Handbook of Income Distribution. Vol. 2. — Amsterdam: North-Holland, 2015. — P. 940–942.

³Mustafoqulov Sh.I. Hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishning nazariy asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — B. 85–90.

⁴O'zbekiston Milliy Neft va Gaz Korporatsiyasi. Yillik hisobot 2023. — Toshkent: O'zneftgaz, 2024. — B. 34–37.

rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Tarixiy, agro- va ekologik turizm yo'nalishlari bo'yicha qo'shimcha ish o'rinlari yaratish hamda aholining turizmdan oladigan daromadlarini ko'paytirish salohiyati yuqori.

Uchinchidan, Termiz–Qarshi–Samarqand temir yo'l va avtomobil yo'llari hamda Qarshi xalqaro aeroportining ishlayotganligi viloyatni asosiy logistika yo'laklariga ulash imkonini bermoqda. Bu esa yuk tashish xarajatlarini kamaytirib, eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, viloyatda qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatining nisbatan rivojlangan klasterlari mavjud. G'o'za, meva-sabzavot, bug'doy yetishtirishdagi an'anaviy tajriba va ixtisoslashuv mahalliy qayta ishlash sanoatini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Viloyatning inklyuziv rivojlanishi uchun hali to'liq ishga solinmagan bir qator potensial shart-sharoitlar mavjud. Qayta tiklanuvchi energetika salohiyati viloyatning eng muhim rivojlanish yo'nalishlaridan biridir. Qashqadaryo viloyatida yiliga o'rtacha quyosh nuri 2 800–3 000 soatni tashkil etib, bu quyosh energetikasini rivojlantirish uchun juda qulay sharoit hisoblanadi. Raqamli O'zbekiston — 2030 dasturi doirasida “yashil” energetika loyihalariga xalqaro investitsiyalarni jalb etish va energetika bozorini diversifikatsiya qilish tavsiya etiladi.⁵

Raqamli iqtisodiyot va texnologik park infratuzilmasi shakllantirilishi viloyat uchun yangi rivojlanish vektorlaridan birini ochib beradi. Qaror qilingan texnopark va IT-klasterlar iqtisodiyotning yuqori texnologiyali segmentlarida band bo'ladigan yosh mutaxassislar uchun ish o'rinlari yaratishi, va shu bilan aholining barcha qatlamlarini iqtisodiy hayotga yanada keng jalb etishi mumkin.

Agrosanoat kompleksida vertikal integratsiya imkoniyatlari ham katta. Hozirda viloyatda yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining katta qismi xom ashyo sifatida sotilib, qayta ishlash operatsiyalari boshqa hududlarda amalga oshirilmoqda. Meva-sabzavot konservalarini, efir moylarini, quruq mevalarni lokal ishlab chiqarish zanjiriga jalb etish eksport qiymatini oshiradi va yangi ish o'rinlari yaratadi.

1-jadval. Qashqadaryo viloyati resurs salohiyatining inklyuziv rivojlanish nuqtai nazaridan SWOT-tahlili

⁵World Bank Group. Renewable Energy Prospects for Uzbekistan: A Market Assessment. — Washington D.C.: World Bank, 2023. — P. 28–31.

Kuchli tomonlar (S)	Zaif tomonlar (W)
Ulkan uglevodorod zahiralari (gaz, neft)	Xom ashyo eksportiga haddan tashqari bog'liqlik
Kuchli agroklimatik salohiyat	Qayta ishlash sanoatining rivojlanmaganligi
Jahon merosi obidalari (Shahrisabz)	Investitsiya iqlimining yetarli darajada jozibador emasligi
Faol demografik o'sish	Malakali kadrlar etishmasligi
Rivojlanayotgan logistika infratuzilmasi	Raqamli ko'nikmalar darajasining pastligi
Imkoniyatlar (O)	Tahdidlar (T)
Qayta tiklanuvchi energetika investitsiyalari	Neft-gaz narxlarining global tebranishi
Turizm sektori kengayishi	Iqlim o'zgarishining qishloq xo'jaligiga ta'siri
Raqamli O'zbekiston — 2030 dasturi	Mehnat migratsiyasining kuchayishi
Agro-eksport zonalari rivojlanishi	Suv resurslarining kamayib borishi
IT-klasterlar va texnoparklar tashkil etish	Mintaqalararo raqobat kuchayishi

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, Qashqadaryo viloyatida inklyuziv rivojlanishni ta'minlash uchun quyidagi ilmiy asoslangan chora-tadbirlar tavsiya etiladi.

Birinchi yo'nalish — uglevodorod rentasidan inklyuziv investitsiyalar jamg'armasini tashkil etish. Neft-gaz tarmog'idan keladigan daromadlarning ma'lum ulushini (10–15 foiz) alohida “Hududiy inklyuziv taraqqiyot jamg'armasi” ga yo'naltirish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu jamg'arma mablag'lari kasb-hunar ta'limi infratuzilmasini modernizatsiya qilish, mikro va kichik biznes uchun imtiyozli kreditlash, hamda nogironligi bo'lgan shaxslar va kam ta'minlangan oilalarning iqtisodiy faolligini oshirishga sarflanishi lozim.

Ikkinchi yo'nalish — qayta tiklanuvchi energetika loyihalarini inklyuziv model asosida rivojlantirish. Katta quyosh stansiyalari qurish jarayonida mahalliy kooperativlar, dehqon xo'jaliklari va kichik tadbirkorlik subyektlarining hamkor sifatida ishtirok etishini ta'minlash mexanizmlarini joriy etish zarur. Bunday «kooperativ quyosh energetikasi» modeli Germaniya va Daniyada muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.⁶

Uchinchi yo'nalish — agrosanoat klasterlarida vertikal inklyuziya. Viloyatda meva-sabzavot, uzum va efir o'simliklari yetishtiruvchi fermerlarni qayta ishlash zavodlari bilan bevosita ulash va ularga ulush asosida ishtirok etish imkoniyatini berish iqtisodiy integratsiyani kuchaytiradi.

“Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasi doirasida Qashqadaryo viloyatida raqamli inklyuziyani ta'minlash uchun bir qator aniq chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim. Qishloq joylarda keng polosali internet tarmog'ini kengaytirish, xalq ta'lim muassasalarida raqamli savodxonlik kurslarini joriy etish, elektron savdo platformalariga mahalliy ishlab chiqaruvchilarni ulash — bularning barchasi iqtisodiy imkoniyatlarni geografik jihatdan tenglashtirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Viloyatning iqtisodiy boshqaruv tizimiga “aqlli shahar” (smart city) texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish — Qarshi shahridan boshlash, keyin tuman markazlariga kengaytirish — ommaviy xizmatlar samaradorligini oshirib, aholining iqtisodiy faolligini rag'batlantiradi.

Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning inklyuzivlik darajasini baholash uchun viloyat miqyosida maxsus ko'rsatkichlar tizimi (Inklyuziv Rivojlanish Indeksi — IRI) joriy etilishi lozim. Taklif etilayotgan ko'rsatkichlar tizimi quyidagi uchta dimensiyaning qamrab olishi kerak: iqtisodiy imkoniyatlar dimensiyesi (bandlik, daromadlar, tadbirkorlik muhiti); ijtimoiy inklyuziya dimensiyesi (ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya); ekologik barqarorlik dimensiyesi (resurslardan foydalanish samaradorligi, iqlim moslashuvchanlik darajasi).

Ushbu IRI ko'rsatkichlari bo'yicha yillik monitoring hisobotlarini viloyat hokimligi va tegishli vazirliklar tomonidan e'lon qilish shaffoflikni ta'minlab, inklyuziv rivojlanish siyosatini tuzatib borishga imkon yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozim, Qashqadaryo viloyati inklyuziv iqtisodiy rivojlanish uchun muhim resurs va imkoniyat salohiyatiga ega, ammo bu salohiyatdan foydalanish hali yetarli darajada samarali emasligi ma'lum bo'ldi.

⁶Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — P. 90–102.

Tadqiqotning asosiy ilmiy xulosalari quyidagilardan iborat: birinchidan, viloyatning uglevodorod boyliklaridan olinayotgan renta daromadlari inklyuziv rivojlanishni moliyalashtirish uchun zarur moliyaviy baza yarata oladi, ammo buning uchun maqsadli jamg'arma mexanizmi joriy etilishi shart; ikkinchidan, qishloq xo'jaligi sektori vertikal integratsiya va klasterli yondashuv orqali nafaqat eksport salohiyatini, balki mahalliy aholining iqtisodiy faolligini ham oshira oladi; uchinchidan, qayta tiklanuvchi energetika va raqamli iqtisodiyot yo'nalishlari yangi, inklyuziv ish o'rinlari yaratish uchun keng potensialga ega; to'rtinchidan, inklyuziv rivojlanishni ta'minlash uchun siyosiy irodadan tashqari institutsional mexanizmlar — monitoring tizimi, inklyuziv jamg'armalar, raqamli platformalar — izchil shakllantirilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. — New York: Crown Publishers, 2012. — 529 p.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni “Raqamli O'zbekiston — 2030 strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”. — Toshkent, 2020.
3. Anand S., Segal P. The Global Distribution of Income // Handbook of Income Distribution. Vol. 2. — Amsterdam: North-Holland, 2015. — P. 937–979.
4. Mustafoqulov Sh.I. Hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishning nazariy asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 248 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli (2024). — Qarshi: Viloyat statistika boshqarmasi, 2024.
6. O'zbekiston Milliy Neft va Gaz Korporatsiyasi. Yillik hisobot 2023. — Toshkent: O'zneftgaz, 2024. — 96 b.
7. World Bank Group. Renewable Energy Prospects for Uzbekistan: A Market Assessment. — Washington D.C., 2023. — 112 p.
8. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 280 p.
9. Asian Development Bank. Inclusive Growth Indicators for Central Asia. — Manila: ADB, 2022. — 88 p.
10. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. Qashqadaryo viloyatining investitsiya imkoniyatlari tahlili. — Toshkent, 2024.